

2 Internationale economische betrekkingen

Reitse Keizer

Inhoudsopgave

2.1	Hoofdpijnen in de recente economische ontwikkeling	117
2.1.1	Mondialisering	117
2.1.2	Het naoorlogse bestel	119
2.1.3	Financialisering	121
2.1.4	Simultane dynamiek in wereldsteden	123
2.2	Mondiale economische ontwikkeling	124
2.2.1	Omvang wereldhandel	124
2.2.2	Mondialisering van productie	127
2.2.3	Arbeid in de mondiale productie	130
2.3	Economische ontwikkeling mondiaal vergeleken	131
2.3.1	Vergelijking van welvaart en ontwikkeling	132
2.3.2	Vergelijkingsmaatstaven	132
2.4	Voorwaarden voor economische ontwikkeling	136
2.4.1	Inbedding van de markt	136
2.4.2	Innovatie	137
2.4.3	De tijgers in de economische ontwikkeling	139
2.4.4	De Europese Unie	140
2.5	Internationale institutionele kaders	143
2.5.1	Internationale verdragen	143
2.5.2	Internationale handelsorganisaties	145
2.5.3	Internationale financiële kaders	148
2.5.4	Sleutelvaluta in het financieel bestel	149
2.6	Mondiale schuldverhoudingen	151
2.6.1	Afhankelijkheid van het buitenland	153
2.6.2	Vermindering schuldenlast	157
2.7	De internationale financiële wereld	158
2.7.1	Internationaal financieel verkeer	158
2.7.2	Financiële crises	161
2.7.3	De financiële wereld en de SDG's	162
2.7.4	Illegale financiële stromen	163

2.8	Internationale criminaliteit	165
2.8.1	Internationale criminele 'producten'	166
2.8.2	Aanpak internationale criminaliteit	167
2.8.3	Mondialisering van criminaliteit	169
2.9	Simultane dynamiek: spreiding en concentratie	170

Vertrekpunt en opzet van dit hoofdstuk

Economie – waar gaat dat over? Over keuzes met schaarse middelen, over meer doen met minder? Over nut maximaliseren? Meer verdienen? Deze gangbare opvattingen over economie zijn geworteld in het individualistische economisch denken dat opkwam uit de Verlichting. Het bekende voorbeeld is de 'homo economicus', de uit eigen belang rationeel handelende mens. In onderlinge competitie op basis van eigenbelang zou 'als door een onzichtbare hand geleid'¹ het algemeen belang optimaal tot stand komen. Door de basis in *eigenbelang* zouden we het '*ego*-nomie' kunnen noemen. Dit denken heeft tweeënhalve eeuw de economische ontwikkeling gestuurd en de afgelopen vijftig jaar opnieuw en nadrukkelijk zijn stempel gezet op de enorme groei van de wereldeconomie.

Is een andere benadering voor economie denkbaar? Zeker, en ook nodig, gelet op de keerzijde van de economische ontwikkeling, waarvoor steeds meer aandacht komt. Zoals van de VN in de Duurzame Ontwikkelingsdoelen en van de OESO, op zoek naar een nieuw economisch paradigma in haar studierapport *Beyond Growth*.² Economie is een *sociaal* gebeuren, rekening houden met belangen van anderen en met de omgeving is noodzakelijk. Kate Raworth heeft het beeldend verwoord in haar Donut-economie.³

Eco-*nomie* en eco-*logie* staan vaak tegenover elkaar, hoewel het voor de hand ligt de regels (Grieks: *nomoi*) voor de huishouding (Grieks: *oikos*) te baseren op de kennis (*logos*) ervan. Eco-*nomie* moet gebaseerd zijn op eco-*logie* (in bredere zin dan gebruikelijk). Het verlegt de aandacht van eigenbelang naar het belang van de hele bewoonde wereld, de *oiko-mene* (uiteeraard hier breder opgevat dan de kerkelijke wereld). Tegenover de gangbare *ego*-*nomie* is *oiko*-*nomie* te stellen, tegenover eigenbelang het belang van allen; dat kun je 'welbegrepen eigenbelang' noemen of gemeenschappelijke mondiale belangen. Het is een grote uitdaging voor de vele spelers in het internationale bestel de internationale economische betrekkingen zo te benaderen. En dat zou ook moeten doorwerken in de institutionele vormgeving en verankering ervan – vooralsnog lijkt dat een paar bruggen te ver.

Vanuit dit vertrekpunt geven we een overzicht van de economische verhoudingen in de wereld. In vogelvlucht komen belangrijke invalshoeken en discussies aan de orde langs twee belangrijke hoofdlijnen: de *mondialisering*⁴ en de *financialisering* van de economie, beiden verankerd in het mondiale proces van *verstedelijking*. Paragraaf 2.1 schetst deze hoofdlijnen tegen de achtergrond van de ontwikkeling sinds de Tweede Wereldoorlog. Paragraaf 2.2 gaat in op de mondialisering van de wereldhandel, de productieprocessen en de achterstand die arbeid daarbij oploopt. Scherpe kleurcontrasten in de mondiale economische verhoudingen worden zichtbaar in de verdeling van welvaart in de wereld (paragraaf 2.3). Waardoor komt economische ontwikkeling tot stand? Met het antwoord op deze vraag zorgt paragraaf 2.4 voor kleurbalans: innovatie is belangrijk, maar ook overheidsregie, zoals de Aziatische Tijgers laten zien. En de Europese Unie toont het belang van institutionele samenwerking. De mondiale institutionele inbedding van economische verhoudingen komt in paragraaf 2.5 aan bod, met speciale aandacht voor het internationale financiële bestel.

De mondiale schuldverhoudingen laten zien hoe landen hun welvaart financieren (paragraaf 2.6) en hoe de financiële markten daarop invloed uitoefenen. De contouren en instabiliteit van de mondiale financiële wereld worden geschetst in paragraaf 2.7. Wat er omgaat in de internationale criminaliteit is slechts bij benadering bekend, maar van toenemend belang door de verwevenheid met de legale wereld (paragraaf 2.8).

Mondialisering en financialisering kenmerken zich niet alleen door mondiale geografische spreiding, maar ook door mondiale geografische concentratie *global cities*. Mondialisering en financialisering vinden in deze steden en stedelijke agglomeraties een gemeenschappelijk ankerpunt (paragraaf 2.9), gedreven door de toegenomen mobiliteit van kapitaal.

2.1 Hoofdlijnen in de recente economische ontwikkeling

2.1.1 *Mondialisering*

In internationale betrekkingen speelt ‘economie’ een grote rol. *Mondialisering* is het containerbegrip waarmee de ontwikkeling van de economische verhoudingen in de wereld in de afgelopen decennia wordt getypeerd. Het wordt in de literatuur heel verschillend gedefinieerd. Hier als het vanuit winstoogmerk verbreden en verdiepen van internationale economische relaties onder invloed van drie factoren: technische ontwikkeling, sneller transport en snellere communicatie. Deze factoren zijn sterk aanwezig in de economische ont-

wikkeling in gang gezet met de Industriële Revolutie en voortgestuwd door de technische revoluties in de negentiende en twintigste eeuw. Ze zijn ook zichtbaar in de automatisering van de jaren zestig, de opkomst van het containervervoer vanaf de jaren zeventig en volop in de digitalisering vanaf de jaren tachtig. Deze ontwikkeling heeft ook een keerzijde, waarvoor de aandacht zich in de afgelopen vijftig jaar minder stormachtig ontwikkelde.

De periode 1870-1914 wordt wel *'la belle époque'* genoemd. Zij kenmerkt zich door een ongekende mondiale economische groei, aangedreven door de stoommachine, stoomboot en stoomtrein, telegraaf en telefoon, elektriciteit en motorisering, naast ontwikkelingen op chemisch gebied. En hoewel de productie toen nog vooral nationaal plaatsvond, werd onderkend dat het doorbreken van grenzen de wereld steeds meer tot één geheel maakte, ook financieel. Zoals verwoord door de Britse missionaris en ontdekkingsreiziger David Livingstone: 'The extension and use of railroads, steamships [and] telegraphs break down nationalities and bring peoples geographically remote into close connection commercially and politically. They make the world one, and capital, like water, tends to a common level.'⁵ De Eerste Wereldoorlog bracht dit alles abrupt tot stilstand en vormde feitelijk het einde van de hegemonie van het Britse wereldrijk. De Verenigde Staten wilden hun verantwoordelijkheid als sterkste economische mogendheid toen nog niet opnemen: een internationaal vacuüm ontstond. Op 'the roaring twenties' volgde stagnatie: de Great Crash op Wall Street in 1929, de Grote Depressie, versterkt door op nationaal belang gericht overheidsbeleid, uitlopend in de Tweede Wereldoorlog.

In de naoorlogse internationale en Europese politiek is stelselmatig gestreefd naar het wegnemen van handelsbelemmeringen, geïnspireerd door de dominante ontwikkeling in het economisch denken. Multinationale bedrijven ('multinationals'), internationale organisaties, vrijhandelsverdragen en gemeenschappelijke markten, zoals de Europese Unie en daarmee geassocieerde landen, spelen een steeds grotere rol. Productie van goederen vindt sterk gefragmenteerd plaats, gesplitst in vele fasen en onderdelen en internationaal gespreid, leidend tot sterk veranderde goederenstromen in de wereld. Mondialisering is synoniem geworden met economische groei, verhoging van welvaart en onderlinge economische afhankelijkheid van landen. Maar sinds 2008 ook met de daarin besloten kwetsbaarheid: door 'besmetting' met financiële risico's of met een virus dat een pandemie veroorzaakt of door een containerschip dat het Suezkanaal blokkeert.

2.1.2 *Het naoorlogse bestel*

Met de beurscrash op Wall Street in 1929, de Grote Depressie en het falen van de Gouden Standaard scherp in het geheugen, is tijdens de Tweede Wereldoorlog bewust gekozen voor een andere insteek na de oorlog. Er was oog voor wederzijds belang, verwoord door president Roosevelt op de VN-conferentie van Bretton Woods in 1944: 'The economic health of every nation is a proper matter of concern of every neighbour, near and far.' De Verenigde Staten paktten nu wel hun rol op als sterkste economie en supermogendheid. De pax Americana beoogde vreedzame internationale verhoudingen, voorkomen van economische stagnatie en vergroten van welvaart. Nieuwe internationale organisaties werden in het leven geroepen: de Verenigde Naties, het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank.⁶ De internationale handelspolitiek richtte zich op het wegnemen van handelsbelemmeringen (vrijhandel).

Onder de Gouden Standaard uit de negentiende eeuw had elke valuta een vaste goudwaarde. Dat fixeerde de wisselkoersen, maar beperkte uiteindelijk de mogelijkheden voor economische groei. Op de VN-conferentie in Bretton Woods werd een nieuw bestel ontworpen. Kredietverlening door het IMF moest voorzien in voldoende middelen voor de internationale handel en de Wereldbank verleende krediet voor de wederopbouw en ontwikkeling van Europa. Vaste wisselkoersen werden afgesproken tegenover de dollar, die als enige omwisselbaar bleef in goud tegen een vaste koers van \$ 35 per troy ounce. In Nederland was de dollarkoers jarenlang \$ 1 = f 3,65. Alleen in onderling overleg konden wisselkoersen worden gewijzigd. Besloten werd tot regulering van het internationale kapitaalverkeer ter voorkoming van speculatieve kapitaalstromen, die in de jaren twintig met de beurscrash op Wall Street en al eerder de economie hadden verstoord. Vrij verkeer van kapitaal werd wel beoogd, zeker door de Amerikanen, maar voor de Britten was dit nog een brug te ver, gelet op de zwakke financiële positie van het Britse rijk na de oorlog, die bescherming van het Britse pond sterling vereiste. En met de combinatie van vaste wisselkoersen en regulering van het kapitaalverkeer ontstond voor overheden ruimte een eigen sociaaleconomisch beleid te voeren.

Financiering van de welvaartstaat

De noodzaak de bevolking breder te laten delen in de welvaart werd in de voorbereiding van het naoorlogse bestel ingezien. De scherpe tegenstellingen van 'de sociale kwestie' in de negentiende eeuw en tijdens de Grote Depressie moesten worden voorkomen. De revolutionaire onrust tijdens de Eerste Wereldoorlog en de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog hadden dat duidelijk gemaakt.⁷ Het Marshallplan van 1948 beoogde economisch herstel

in West-Europa – de Sovjet-Unie wilde niet deelnemen – en verbreding van welvaart. De nieuwe Europese afzetmarkt was ook nodig om de Amerikaanse oorlogseconomie te laten omschakelen. Het is een historisch voorbeeld van oog hebben voor het belang van anderen vanuit welbegrepen eigenbelang, in scherp contrast met de in 1919 aan Duitsland opgelegde herstelbetalingen. De competitie die vervolgens ontstond tijdens de Koude Oorlog tussen het westerse kapitalisme en het communistische Oostblok droeg verder bij aan verbreding van welvaart. In West-Europa ontwikkelde zich de verzorgingsstaat, die echter kostbaar bleek en dreigde vast te lopen in de stagnatie en inflatie ('stagflatie') van de jaren zeventig. De collectieve sector groeide, belastingdruk en overheidstekort namen toe, en navenant de staatsschuld. Het vrije marktdenken leek uitkomst te bieden: meer vrijheid voor de markt, laat de markt het oplossen. Het resulteerde in deregulering en liberalisering, ook van de financiële markten. Nieuwe private financieringsbronnen, hypotheek en krediet van banken, kwamen vanaf de jaren tachtig in ruime mate beschikbaar om de stijgende welvaart te blijven financieren. Ook het creëren van de euro in de jaren negentig kan mede in dit kader worden geplaatst.⁸

De regels van het spel

Het bleek moeilijk de regels te volgen van het nieuwe financieel-economische bestel: het was dan ook een compromis geweest, geopolitieke factoren hadden meegespeeld. Er kwamen geleidelijk te veel dollars in omloop in verhouding tot de Amerikaanse goudvoorraad. In 1971 beëindigden de Verenigde Staten hun toezegging van omwisselbaarheid van de dollar in goud. Het naoorlogse bestel verloor zijn ankerpunt. De wisselkoersen werden nu bepaald op de valutamarkt en gingen 'zweven'. Met het oog op koersstabiliteit maakten de centrale banken al snel afspraken om de koersontwikkeling van de belangrijkste valuta binnen bepaalde grenzen te houden. In Europa vormde dit de aanzet tot de monetaire samenwerking die zou uitmonden in de Europese Monetaire Unie. Het (moeten) loslaten van de omwisselbaarheid van de dollar maakte de weg vrij naar liberalisering van de financiële markten en daarmee naar hun ongekende ontwikkeling. Die liep uit in de financialisering van de economie en in de totaal onverwachte grote financiële crisis van 2008.

Ontwikkeling economisch denken

Aan de naoorlogse aanpak lag een verandering in economisch denken ten grondslag. Aan het antwoord op de Grote Depressie is, naast de pragmatische New Deal van president Roosevelt, vooral de naam van John Maynard Keynes verbonden en zijn maatregelen ter stimulering van de economie, waarmee hij een nieuwe weg insloeg. Jan Tinbergen en Simon Kuznets werken in die

jaren afzonderlijk aan nationale rekeningen als grondslag voor econometrische modellen, al zag Keynes daar weinig in. Ze legden daarmee de basis voor de ontwikkeling van economie tot de 'harde wetenschap' van het neoklassieke economisch denken. Het ziet de economie als een naar evenwicht tenderend systeem, geïnspireerd op de thermodynamica, op basis van vele aannames en veronderstellingen, waaraan in de realiteit echter niet wordt voldaan. Het Keynesiaanse denken wordt daarin gezien als een specifiek scenario, dat na de economische stagnatie van eind jaren zeventig minder relevant werd geacht. Vanaf de jaren zeventig kreeg het neoklassieke marktdenken, gebaseerd op eigenbelang, de overhand: indien door de overheid met rust gelaten, zou het economisch systeem vanzelf zijn evenwicht hervinden, als door 'een onzichtbare hand' geleid. Dit *ego*-nomische denken is de economische wetenschap én politiek gaan domineren, andere benaderingen als politiek vooringenomen wegzettend. De OESO heeft recent, in relatie tot de Duurzame Ontwikkelingsdoelen en de dreigende klimaatcrisis, het gangbare economisch denken ter discussie gesteld met de vraag naar een nieuw economisch paradigma.⁹ Er moet worden nagedacht over economisch denken, over *ego*-nomie versus *oiko*-nomie.

2.1.3 Financialisering

Niet alleen de opkomst van het neoliberale marktdenken kenmerkt de jaren tachtig, ook de komst van de personal computer (PC), het onmisbare startpunt voor de digitalisering en de netwerkeconomie. En zeker ook de Val van de Muur op 9 november 1989, het Europese '9/11'. Het instorten van de communistische economieën en de Duitse hereniging zorgden begin jaren negentig binnen en buiten Europa voor een euforische stemming over het succes van de liberale democratie, de markteconomie en nieuwe mogelijkheden voor economische ontwikkeling, waaronder het nieuwe internet. Het leidde tot verdere deregulering en liberalisering van economie en financiële markten en in een forse toename van het internationale kapitaalverkeer (zie paragraaf 2.7). Het leidde tot *financialisering* van de economie: een *transformatie* van de economie door verschuiving van de oriëntatie op *productie en handel* naar een *financiële* oriëntatie. Het perspectief van financieel gewin op korte termijn (aandeelhouderswaarde) kwam in de plaats van het economisch perspectief van winstgevendende productie op lange termijn. Inkomsten uit financiële transacties werden voor ondernemingen belangrijker, zodat ontwikkelingen op de financiële markten meer en meer hun beleid gingen bepalen, in plaats van de markten waarvoor zij produceren.¹⁰

Financiële sector

Deze transformatie van de economie door financialisering vroeg om professionele ondersteuning. Dit vertaalde zich in een enorme ontwikkeling van de financiële sector: banken, financiële dienstverleners, verzekeringsmaatschappijen, beleggingsfondsen, beurshandel, toezichthouders, enzovoort. De financiële sector is de afgelopen dertig jaar uitgegroeid tot 'the most significant international industry'.¹¹ Het ontstaan van deze 'financiële industrie' is expliciet verbonden met de ontwikkeling van 'financiële innovaties' op de financiële markten¹², die mogelijk werden door de liberalisering. Daartoe behoren ook de derivaten, die een grote rol speelden in de grote financiële crisis van 2008.

Een mondiaal financieel netwerk is ontstaan, waarin de digitalisering afstand en tijdsverschil doet verdampen: financiële handel vindt vrijwel non-stop plaats. Een netwerk verankerd in 'global cities' als New York, Londen en Tokyo, met wereldwijd vertakkingen van Amsterdam tot Singapore en van Luxemburg tot Sao Paulo. En naar de belastingparadijzen van de Kaaiman- en de Maagdeneilanden en de Bahama's (alle onder Brits bestuur), Bermuda (lid Gemeenebest) en Panama, maar ook dichterbij de Britse Kanaaleilanden. Met de Brexit mikt het Verenigd Koninkrijk op een nog grotere rol van de Londense City als financieel centrum.

Doorwerking

Marktdenken en financialisering zijn op vele gebieden zichtbaar en werken volop door in politiek en samenleving. Bij het bedrijfsleven in focus op het vergroten van aandeelhouderswaarde op de korte termijn, breed gebruik van derivaten en toename van financiële activiteiten bij grote ondernemingen. In de politiek in het spreken over profit en non-profit, privatisering van staatsbedrijven, maar ook in verzelfstandiging van onderwijs, woningbouw en zorg. Het politieke debat in Nederland gaat vaak over financieringsmodellen: marktwerking in de zorg, rendementsdenken in het onderwijs, de kenniseconomie. Beleid wordt voorzien van financiële prikkels. En bij de aanpak van de eurocrisis en de Griekse schulden crisis was telkens de vraag: Hoe zullen de financiële markten reageren? De afgelopen decennia zijn financieel rendement en financiën dominant geworden, of beter: gemaakt in de mondiale economische verhoudingen, onder invloed van het heersende economisch denken.

Financialisering is een terugkerend fenomeen in de geschiedenis. Het deed zich voor in Italië in de vijftiende en zestiende eeuw, in de Nederlandse Republiek in de achttiende eeuw, in Groot-Brittannië eind negentiende eeuw. Alle-

maal in hun tijd grote handelsnaties, waarin na een periode van sterke economische ontwikkeling de economische activiteit verschuift van handel en productie naar de financiering ervan. De dominante positie in de internationale productie en handel verandert dan in een internationale financiële positie. Immanuel Wallerstein (zie paragraaf 3.10) ziet dit in zijn wereldsysteemtheorie als de ‘herfst’ van een ontwikkelingscyclus.¹³

2.1.4 *Simultane dynamiek in wereldsteden*

Het dominante economisch denken, waarin vrije marktwerking centraal staat, ligt ten grondslag aan de enorme mondiale economische ontwikkeling van de afgelopen driekwart eeuw. De liberalisering van de financiële markten heeft in combinatie met de digitalisering geleid tot een enorme toename van de mobiliteit en liquiditeit van kapitaal en tot financialisering van de economie. Nationale grenzen vervagen voor het kapitaalverkeer, door opheffing, overschrijding, ontwijking of overstijging, waardoor nieuwe politieke ruimten ontstaan, zoals de steden die als *global cities* worden aangeduid.

In deze ontwikkeling is mondiale geografische *spreiding* een kernelement. Tegelijkertijd is er sprake van een ander kernelement: geografische *concentratie*, samenhangend met de ontwikkeling van het internationale kapitaalverkeer. Kapitaal stroomt niet uit zichzelf, het zoekt zowel rendement als veiligheid, in verschillende combinaties. Aanbod en vraag van deze combinaties van kansen en veiligheid ontmoeten elkaar in de knooppunten van het financiële netwerk, vooral op de financiële beurzen. In steden met deze knooppunten concentreren zich de hoofdkantoren van multinationale concerns, met hun behoefte aan deskundige dienstverlening op financieel, economisch en juridisch gebied (financiële constructies, advisering in geschillen) en op afgeleide gebieden (ICT, dataverkeer, PR, vergader- en congresfaciliteiten, hotels). Deze steden gaan op hun beurt functioneren in eigen digitale netwerken op verschillende niveaus: economisch, politiek, cultureel, sociaal, en ook crimineel. De geografische concentratie krijgt een digitale dimensie in dit netwerk van *global cities*. De complexe *simultane dynamiek* van geografische spreiding én concentratie in deze *global cities* bepaalt de architectuur van het proces van mondialisering, zoals zich dat over de wereld ontvouwt.

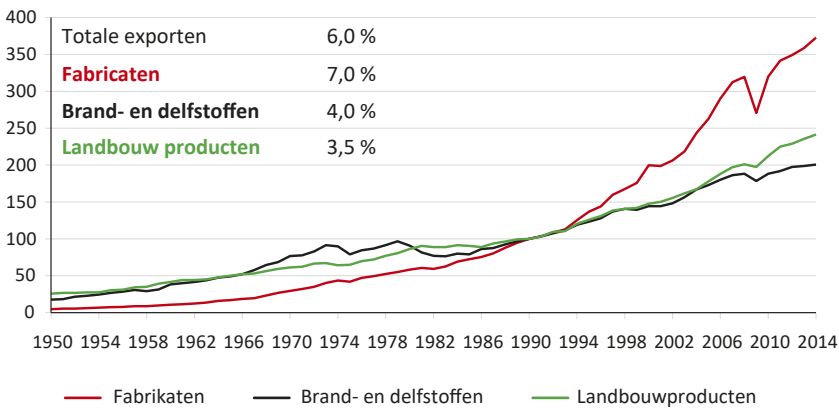
2.2 Mondiale economische ontwikkeling

2.2.1 Omvang wereldhandel

De wereldhandel omvat talloze grondstoffen, halffabricaten, onderdelen van producten en producten. Het is na te gaan in statistieken. Sprekender is het ‘complete warenhuis’ dat op de Waddeneilanden aanspoelde, nadat in 2019 een containerschip 342 containers verloor. Stofzuigerslangen, topmatrassen, kinderspeelgoed, quasi-Italiaanse damessandalen, lithiumbatterijen, sportschoenen, opgerolde fleecedekens, handzeppompjes, piepschuim, verpakingsplastic, chemische stoffen, et cetera.

De sterke naoorlogse economische ontwikkeling vormt onderdeel van een langlopende trend van mondialisering. In de periode van 1800 tot 1913 groeide de wereldhandel elf keer sneller dan de wereldproductie: van drie procent in 1800 naar 33 procent in 1913 (gemeten per hoofd van de bevolking). Daarin vormden de jaren 1880-1913 (*‘la belle époque’*) een hoogtepunt, tot begin jaren 1990 niet geëvenaard. De grafiek in figuur 8 brengt de toename van de wereldhandel in beeld sinds 1950. Opvallend daarin is de sterkte stijging van de export van fabricaten vanaf de jaren negentig en de enorme dip in 2009. De grafiek wordt in tabel 1 toegelicht.

124

Figuur 8 Ontwikkeling wereldexport productgroepen 1950-2014 (gemiddelde jaarlijkse verandering, index 1990=100)¹⁴

De wereldhandel groeit van 1950 tot 2014 trendmatig jaarlijks met gemiddeld circa 6 procent in volume. In figuur 8 is de groei uitgesplitst naar de drie belangrijkste productiecategorieën: landbouw, mijnbouw, fabricage. De trendmatige ontwikkeling van de wereldhandel in (half)fabricaten stijgt bijna twee

keer zo sterk als de andere categorieën. De ontwikkeling per productgroep varieert wel in de loop der tijd (zie tabel 1). Landbouwproducten tonen een redelijk gestage trendmatige ontwikkeling. Bij de brand- en delfstoffen is er in de jaren zeventig en tachtig een duidelijke trendbreuk als gevolg van de oliecrises in 1973 en 1979. De financiële crisis van 2008 is zichtbaar in alle productcategorieën, maar het sterkst bij de fabricaten.

Periode	Fabricaten	Brand- en delfstoffen	Landbouwproducten
1950-1973	9,8%	7,4%	4,3%
1973-1990	5,5%	0,5%	2,4%
1990-2014	5,6%	2,9%	3,7%
1950-2014	7,1%	3,9%	3,6%

Bron: WTO, International Trade Statistics 2015, grafiek 3.

Tabel 1 Trendmatige groei wereldexport naar belangrijkste productgroepen

De scheepvaart vormt de dragende factor in de wereldhandel: 90 procent van het internationale handelstransport vindt plaats per schip. De zeevaartroutes concentreren zich op het noordelijk halfrond in de Noord-Atlantische handel, de handel in de Chinese zee en rond Japan. Ze zijn onderling verbonden via het Suezkanaal, de noordelijke Stille Oceaan, langs de Amerikaanse westkust en het Panamakanaal.

De handelsroutes zijn al eeuwen onveranderd. De transportkosten zijn de afgelopen eeuw fors gedaald door de grotere schepen en vooral het containervervoer. Dit heeft fors bijgedragen aan de ontwikkeling van de wereldhandel. Een ton zeevracht kostte in 1920 \$ 95, in 2005 slechts \$ 13 (daling 85 procent). Luchttransport kostte \$ 68 per 100 passagiersmijlen in 1930, in 2005 nog maar \$ 7 (daling circa 90 procent). De kosten van drie minuten telefoneren tussen New York en Londen daalde van \$ 245 in 1930 naar \$ 3 in 2005 (daling 98 procent). De kostendaling van informatieverwerking is bijna 100 procent: de kostenindex daalde van 100 in 1980 naar 0,3 in 2005.¹⁵

Figuur 9 geeft weer hoe het aandeel van de verschillende wereldregio's in de wereldexport zich ontwikkelt in de periode 1948-2014. De totale wereldexport groeit van \$ 59 miljard in 1948 naar \$ 18.500 miljard in 2014, meer dan driehonderd keer zo veel. Enkele zaken springen eruit. Het gezamenlijke aandeel van Europa en de VS/Canada van meer dan 60 procent. De meer dan verdubbeling van het aandeel van Azië sinds 1948, vooral voor rekening van China, Japan, Australië, enkele Zuidoost-Aziatische landen en India. De overige regio's hebben een gezamenlijk aandeel in de wereldexport van hooguit 22